

JAKUB ZIELIŃSKI

- Sąd Rejonowy w Łowiczu
- Uniwersytet Łódzki
- e-mail: jakub.zielinski@edu.uni.lodz.pl
- ORCID: 0000-0003-3605-5225

STOSUNKI PRAWNE W CZASIE PANDEMII. KLAUZULA *REBUS SIC STANTIBUS* ORAZ DOKTRYNA *FRUSTRATION OF CONTRACT* W SPEKTRUM REGULACJI POLSKICH ORAZ INDYJSKICH

1. Wstęp

Pandemia wirusa SARS-CoV-2 w sposób gwałtowny zmieniła rzeczywistość jaką znaliśmy, częstokroć czyniąc nadmiernie utrudnionymi lub wręcz niemożliwymi do wykonania umowy prawa cywilnego zawierane w obrocie gospodarczym. W większości systemów prawnych przewidziane są jednak pewne uregulowania, które pozwalają na sądową modyfikację stosunków umownych, gdy spełnione zostaną określone, rygorystyczne przesłanki.

W niniejszym artykule autor, pochylając się nad klauzulą „nadzwyczajnej zmiany stosunków” (klauzulą *rebus sic stantibus*) w prawie polskim oraz doktryną „*frustration of contract*” w prawie indyjskim, podejmie tematykę wpływu pandemii koronawirusa na praktykę stosowania powyższych instytucji prawa cywilnego w pandemicznej oraz post-pandemicznej judykaturze obu państw – skupiając się na zagadnieniach natury praktycznej. Celem niniejszego tekstu jest syntetyczne przedstawienie i przeanalizowanie dorobku polskiego oraz indyjskiego orzecznictwa w zakresie stosowania instytucji prawa cywilnego pozwalających na sądową ingerencję w umowy stosunek zobowiązaniowy, przy czym rozważania dotyczące prawa indyjskiego poprzedzone zostaną kilkoma

uwagami natury ogólnej z obszaru indyjskiego prawa zobowiązań. Mając na uwadze bogaty dorobek polskiego piśmiennictwa oraz orzecznictwa, ograniczone zostaną zagadnienia czysto teoretyczne dotyczące wskazanej instytucji prawa polskiego. Poglądy orzecznictwa zostaną również zestawione z dorobkiem piśmiennictwa obu państw.

2. Klauzula *rebus sic stantibus* w okresie pandemii – perspektywa polska

W pierwszej kolejności zauważyć należy, iż abstrahując całkowicie od rozwiązań do-
rażnych, takich jak chociażby regulacja art. 15ze¹ tzw. ustawy covidowej¹, ustawo-
dawca już na gruncie samego kodeksu cywilnego² przewidział pewne uniwersalne
instytucje prawne, które mogą stanowić podstawę dla roszczeń nakierowanych na
modyfikację umownego stosunku zobowiązaniowego, bądź zwolnienie w całości
z obowiązku spełnienia świadczenia. Wskazać tutaj należy na przepisy regulują-
ce następczą niemożliwość świadczenia (art. 465 k.c.), niemożność świadczenia
w umowach wzajemnych, za którą nie odpowiada żadna strona (art. 495 k.c.) oraz
tzw. klauzulę *rebus sic stantibus* (art. 357¹ § 1 k.c.).

Klauzula *rebus sic stantibus* – w ujęciu szerokim – oznacza szereg me-
chanizmów (koncepcji doktrynalnych lub rozwiązań ustawowych) mających
na celu zmianę pierwotnego stosunku zobowiązaniowego ze względu na
nieoczekiwaną zmianę stosunków społecznych czy gospodarczych, towarzy-
szących powstawaniu tego zobowiązania. Zakłada ona, że strony kształtując
treść stosunku zobowiązaniowego działają w określonej sytuacji społeczno-
gospodarczej i odpowiednio do nich kalkulują swoje obowiązki i upraw-
nienia. Nadzwyczajna zmiana stosunków (nie objęta normalnym ryzykiem)
powoduje, że owe kalkulacje przestają się sprawdzać. Wykonanie świadczenia
zgodnie z pierwotną treścią stosunku prawnego doprowadziłoby do rażącego

¹ Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. z 2020 r. poz. 374 ze zm.

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U.z 1964 r. Nr 16. poz. 93 ze zm.

zachwiania równowagi interesów stron i zniweczyłoby cel istniejącego stosunku prawnego (Strugała 2010)³.

Zgodnie z art. 357¹ § 1 k.c., jeżeli z powodu nadzwyczajnej zmiany stosunków spełnienie świadczenia byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąca stratą, czego strony nie przewidywały przy zawarciu umowy, sąd może po rozważeniu interesów stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, wysokość świadczenia lub nawet orzec o rozwiązaniu umowy. Rozwiązując umowę sąd może w miarę potrzeby orzec o rozliczeniach stron, kierując się zasadami określonymi w zdaniu poprzedzającym. Przepis ten stanowi wyjątek od zasady *pacta sunt servanda*, zatem może być stosowany jedynie wyjątkowo, w szczególnie uzasadnionych wypadkach i wymaga uwzględnienia również interesów stron i zasad współżycia społecznego.

Możliwość powołania się na powyższy przepis jest uzależniona od spełnienia następujących przesłanek: (1) źródłem powstania zobowiązania jest umowa, (2) po zawarciu umowy nastąpiła zmiana stosunków, która ma charakter nadzwyczajny, (3) spełnienie świadczenia zgodnie z treścią zobowiązania byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąca stratą, czego strony – zawierając umowę – nie przewidywały, (4) między dwiema wskazanymi wyżej przesłankami zachodzi związek przyczynowy.

W judykaturze okresu pandemicznego słusznie przyjęto, iż wybuch pandemii wirusa SARS-CoV-2, skutkujący następczo wprowadzeniem przez władzę ustawodawczą i wykonawczą wielu ograniczeń w funkcjonowaniu społecznym oraz gospodarczym, stanowić będzie niezależną od stron umowy, niemożliwą do przewidzenia, nadzwyczajną zmianę stosunków (okoliczności) – w rozumieniu art. 357¹ § 1 k.c. Nie można bowiem utożsamić wybuchu bezprecedensowego ogólnoswiatowego kryzysu epidemiologicznego ze „zwykłą” zmianą okoliczności, która winna być antycypowana przez strony w ramach ryzyka kontraktowego⁴.

³ Zob. wyrok SR w Poznaniu z 20.01.2021 r. I C 957/20, LEX nr 3175155; Wyrok SR w Łęczycy z 25.02.2021 r., I C 388/18, LEX nr 3165811.

⁴ Zob. postanowienie SO w Warszawie z 27.01.2021 r., XXVI GCo 269/20, LEX nr 3150937; wyrok SR w Łodzi z 21.05.2021 r., XIII GC 1439/20, LEX nr 3278505; Wyrok SR w Poznaniu z 20.01.2021 r. I C 957/20, LEX nr 3175155; postanowienie SO w Warszawie z 29.01.2021 r., XVI GC 96/21, LEX nr 3150134.

Wypada jednak odnotować, iż Sąd Apelacyjny w Warszawie, w wyroku z dnia 25 maja 2022 roku, VII Aga 1100/21, LEX nr 3452783, stwierdził, iż zjawisko pandemii nie jest „książkowym przykładem nadzwyczajnej zmiany stosunków”, gdyż wpływ stanu nadzwyczajnego na sytuację stron „ocenia się w konkretnym układzie faktycznym”⁵. Z tak przedstawionym stanowiskiem nie można się jednak zgodzić. Wydaje się, że we wskazanym rozstrzygnięciu Sąd Apelacyjny dokonał błędnej kwalifikacji płaszczyzn, na których dokonywana jest ocena przesłanek instytucji przewidzianej w art. 357¹ § 1 k.c. Fakt zaistnienia nadzwyczajnej zmiany stosunków (okoliczności) jest kategorią obiektywną, obejmującą zdarzenia naturalne oraz społeczne – niezależnie od treści stosunku zobowiązaniowego łączącego strony⁶. Czym innym jest natomiast ocena, czy wskazana zmiana stosunków ma realny wpływ na sytuację stron konkretnego stosunku zobowiązaniowego, a w konsekwencji na ocenę, czy zastosowanie winno znaleźć dobrodziejstwo przewidziane w art. 357¹ § 1 k.c.⁷

W orzeczeniach sądów powszechnych słusznie podkreśla się, iż o ile fakt znaczącego wpływu pandemii wirusa SARS-CoV-2 na funkcjonowanie państwa, przedsiębiorców i obywateli jest oczywisty i bezsporny, tak wpływ ten nie był jednakowy dla wszystkich podmiotów. Dlatego też, strona żądająca sądowej modyfikacji stosunku zobowiązaniowego musi wykazać, w jaki sposób pandemia i jej konsekwencje wpłynęły na jej sytuację w kontekście konkretnego stosunku zobowiązaniowego. W judykaturze trafnie wyeksponowano, iż wybuch pandemii nie może stanowić swoistej „furtki” pozwalającej nierzetelnej stronie na uwolnienie się od ciężącego na niej zobowiązania⁸.

⁵ Podobnie błędne stanowisko zostało przedstawione w artykule W. Matysiaka oraz K. Kurosza, Klauzula *rebus sic stantibus* w czasie pandemii, PPH 6/2020 s. 30–35.

⁶ Por. Wyrok SO w Warszawie z 7.12.2021 r., XVI GC 573/21, LEX nr 3307335.

⁷ Tak chociażby Wyrok SN z 19.11.2014 r., II CSK 191/14, LEX nr 1628911, gdzie Sąd Najwyższy wskazał m.in., iż pojęcia „nadzwyczajnych wypadków” z art. 269 kodeksu zobowiązań oraz „nadzwyczajnej zmiany stosunków” z art. 357¹ k.c. pokrywają się, przeprowadzając pogłębiony wywód w tym zakresie; tak również m.in.: Wyrok SN z 18.05.2006 r., IV CSK 8/05, LEX nr 200925; Czub 2023, art. 357(1); Wiśniewski 2018, art. 357(1).

⁸ Zob. wyrok SR w Toruniu z 14.09.2021 roku, V GC 456/21, LEX nr 3341477; postanowienie SO w Warszawie z 29.01.2021 r., XVI GC 96/21, LEX nr 3150134.

3. Doktryna *frustration of contract* w okresie pandemii – perspektywa indyjska

3.1. Zagadnienia wprowadzające – prawo zobowiązań w systemie *Common Law*

By w pełni zrozumieć realia indyjskiego prawa zobowiązań, konieczne jest poczynienie pewnych uwag o charakterze historycznym i przedstawienie ewolucji poszczególnych instytucji prawa cywilnego w angielskim systemie prawnym, na którym oparte zostało indyjskie prawo umów⁹.

Dawne orzecznictwo sądów brytyjskich, praktycznie aż do połowy XIX wieku, dość kategorycznie opowiadało się za koncepcją bezwarunkowego charakteru zobowiązań, wskazując, w myśl rzymskiej paremii *pacta sunt servanda* interpretowanej nad wyraz dosłownie, iż zobowiązanie winno być wykonane niezależnie od następczej zmiany okoliczności¹⁰. Jak bowiem wskazuje się w piśmiennictwie, prawo angielskie opiera się na teorii zobowiązania, którego istotą jest przyjęcie określonego obowiązku przez stronę, mającego charakter absolutny i niemodyfikowalny (Pajor 1982: 18; Wałachowska 2011: 9–11).

W judykaturze wskazuje się, iż strona stosunku obligacyjnego, chcąc uwolnić się od obowiązku wykonania zobowiązania w określonych przypadkach, powinna zadbać o to, aby w umowie zawartej między stronami zawarte zostały określone postanowienia umowne (przykładowo chociażby klauzule adaptacyjne¹¹), które skutkować będą zmianą treści stosunku prawnego lub wręcz rozwiązaniem (unieważnieniem) umowy w przypadku zajścia określonych (mniej lub bardziej precyzyjnie) zdarzeń (Brzozowski 1992: 84–96; Gotanda 2003: 1462–1472).

Powyższe nie oznacza jednak, iż obecnie nawet skrajna, niemożliwa do przewidzenia przez strony zmiana okoliczności nie może mieć wpływu na stosunek zobowiązaniowy łączący strony konkretnej umowy. Pewne podobieństwa

⁹ W zakresie podstawowych zasad oraz ewolucji indyjskiego prawa cywilnego zob. Zieliński 2021; Zieliński 2022.

¹⁰ We wskazanej materii jako najistotniejszy precedens wskazuje się sprawę *Paradine v. Jane* [1647] EWHC KB J5.

¹¹ O pojęciu klauzul adaptacyjnych zob. chociażby Strugała 2013.

do obecnych w prawie polskim instytucji następczej niemożliwości świadczenia (art. 475 k.c.) i klauzuli *rebus sic stantibus* (art. 357¹ k.c.) można dostrzec w wykształconej w prawie angielskim (następnie transponowanej do indyjskiego porządku prawnego) doktrynie „*frustration of contract*”¹², przy czym zgodzić należy się z M. Wałachowską, iż o ile katalog okoliczności branych pod uwagę przy analizie materialnoprawnych przesłanek zastosowania doktryny *frustration* oraz klauzuli *rebus sic stantibus* jest zbliżony, tak obie instytucje przewidują zgoła odmienny skutek nadzwyczajnej zmiany okoliczności (stosunków) (Wałachowska 2011: 55).

Doktryna *frustration of contract* zakłada, iż wystąpienie pewnych nadzwyczajnych okoliczności, na które strony stosunku nie miały wpływu, może powodować nieważność umowy. Termin ten został po raz pierwszy użyty w orzeczeniu z 1856 roku zapadłym w sprawie *Tarabocchia v. Hicke*¹³ jednak za najbardziej doniosłe rozstrzygnięcie w tej materii uważa się orzeczenie zapadłe kilka lat później w sprawie *Taylor v. Coldwell*¹⁴ (Wałachowska 2011: 9–11).

W drugim ze wskazanych orzeczeń, uznawanym za tzw. orzeczenie wiodące¹⁵ (*leading case*) w zakresie możliwości unieważnienia umownego stosunku zobowiązaniowego wskazano, iż z samej istoty stosunku umownego wywieść można, że strony poprzez zawarcie umowy zobowiązują się do wykonania umowy w warunkach (okolicznościach), jakie były aktualne w momencie jej zawarcia. Jak wskazuje M. Wałachowska, we wskazanym orzeczeniu Sąd uwypuklił wagę oceny domniemanej woli stron w chwili zawarcia umowy (*presumed intention of the parties*) i konieczność każdorazowego badania „prawdopodobnej” woli stron (Wałachowska 2011: 12–14). Jednocześnie, odnosząc rozstrzygnięcia w sprawie *Paradine v. Jane* (1647), Sąd wskazał, iż co do zasady nie kwestionuje on absolutnego charakteru zobowiązania w prawie angielskim, lecz w każdej sprawie należy dokonać szczegółowej wykładni postanowień umownych i zastanowić się, czy brak odpowiednich postanowień umownych faktycznie świadczy o tym, że

¹² Zwanej również doktryną *frustration*; szerzej o doktrynie *frustration of contract* zob. Wałachowska 2011.

¹³ *Tarabocchia v. Hickie* [1856], 1 H.&N. 183; 29 L.J.

¹⁴ *Taylor v. Caldwell* [1863] 3 B&S 826.

¹⁵ Na wskazane rozstrzygnięcie powoływano się m.in. w sprawach *Krell v. Henry* [1903] 2 KB 740 oraz *Templin Steamship Co. v. Anglo-Mexican Petroleum Products Co.* [1916] 2 AC 397.

strony stosunku zobowiązaniowego chciały przyjąć na siebie zobowiązanie „absolutne”, nawet za skutki zdarzeń i okoliczności za które nie strony nie ponoszą odpowiedzialności.

Z biegiem lat sądy brytyjskie podchodziły coraz bardziej liberalnie do założeń omawianej doktryny, odchodząc od linii orzeczniczej wykształconej na bazie precedensu z 1647 roku. Przykładowo w sprawie *Davis v. Fareham Urban District Council*¹⁶ Sąd orzekł, iż „nadzwyczajna” zmiana okoliczności, która wykracza poza ramy standardowego ryzyka kontraktowego, może *ad casum* uzasadniać zastosowanie doktryny *frustration of contract*. Sąd podkreślił jednak, iż sam fakt, że jedna ze stron w wykonaniu zobowiązania poniesie stratę, lub odniesie zysk zdecydowanie mniejszy od zakładanego, nie musi uzasadniać zastosowania doktryny *frustration*, gdyż z każdą umową wiąże się pewne ryzyko kontraktowe. Jeśli natomiast zmiana uległaby „handlowa istota” stosunku zobowiązaniowego, omawiana doktryna może znaleźć zastosowanie¹⁷.

Spośród najistotniejszych tez angielskiego orzecznictwa wskazać należy, iż zgodnie z poglądami judykatury:

- na doktrynę *frustration of contract* nie można się powołać, jeśli jedna ze stron miała wpływ na zmianę okoliczności lub zmiana ta nastąpiła w wyniku „nieprzemysłanego” działania jednej ze stron¹⁸,
- na doktrynę *frustration of contract* nie można się powołać, jeśli chociażby jedna ze stron przewidywała lub powinna była przewidzieć możliwość zmiany okoliczności¹⁹,
- skutkiem zastosowania doktryny *frustration* jest wygaśnięcie zobowiązania *ex lege* – z chwilą wystąpienia zdarzenia uzasadniającego zastosowanie omawianej doktryny.

Dorobek angielskiej judykatury oddziaływał również na porządki prawne innych państw brytyjskiej korony, w których sądy wprost powoływały się na pre-

¹⁶ *Davis Contractors v. Fareham Urban District Council* [1956] AC 696 HL; zob. też *Tatem Ltd. v. Gamboa* [1939] 1 KB 132.

¹⁷ Por. *Palmco Shipping Inc. v. Continental Ore Corporation; the Captain George K.* [1970] 2 Lloyd's Rep 21.

¹⁸ *Joseph Constantine Steamship Line Ltd. v. Imperial Smelting Corp. Ltd.* [1942] AC 154.

¹⁹ *Walton Harvet Ltd. v. Walker & Homfrays Ltd.* [1931, CA], 1 Ch 274. zob. też: *The Eugenia, Ocean Tramp Tankers Corporation v. V/O Sovfracht* [1964] 2 QB 226.

cedensy prawa angielskiego i konstrukcje wypracowane w tamtejszym orzecznictwie. Dla przykładu warto wskazać, iż indyjskie sądy powszechne po dziś dzień powołują się na dawne orzeczenia sądów brytyjskich²⁰.

Mimo iż indyjskie prawo zobowiązań doczekało się kompleksowej regulacji w postaci ustawy Indian Contract Act, 1872²¹ – będącej kodyfikacją prawa opartego na precedensach i zwyczaju (Patra, 1962: 373–400; Jain 1972: 178–204) – to jednak wypracowane w orzecznictwie brytyjskich oraz indyjskich sądów koncepcje nie straciły na aktualności. Przykładem wciąż aktualnej konstrukcji orzeczniczej jest właśnie doktryna *frustration of contract*²².

Zgodnie z treścią sekcji 56 *Indian Contract Act 1872* – (1) umowa o świadczenie niemożliwe jest nieważna, (2) umowa o świadczenie, które stało się niemożliwe po zawarciu umowy, jest nieważna od tego momentu, (3) umowa o świadczenie, które stało się niezgodne z prawem wskutek zdarzenia, któremu dłużnik nie mógł zapobiec, jest nieważna od tego momentu. Orzecznictwo indyjskiego Sądu Najwyższego stanęło na stanowisku, iż koncepcje wypracowane na podstawie angielskiej doktryny *frustration of contract* będą istotne z punktu widzenia interpretacji pojęcia „niemożliwości” użytego w sekcji 56 *Indian Contract Act, 1872*²³.

W licznych orzeczeniach Sąd Najwyższy podkreślał, iż poprzez pojęcie „niemożliwości” użyte w ustawie, nie należy rozumieć wyłącznie fizycznej niemożności czynienia, lecz zwrot ten należy interpretować rozszerzająco – również na sytuacje, w których świadczenie jest fizycznie możliwe (wykonalne), lecz z „handlowego” punktu widzenia, na skutek nadzwyczajnej zmiany okoliczności, jest ono bezcelowe, bezprzedmiotowe, nieprzydatne dla osiągnięcia pierwotnie zakładanego celu lub, co wymaga szczególnego podkreślenia, „kompletnie” odmienne od pierwotnych założeń umawiających się stron²⁴.

²⁰ Zob. chociażby; Satyabrata Ghose v. Mugneeram Bangir, AIR 1954 PH 44 Court of Wards Dada Siba Estate v. Raja Dharan Dev Chand, AIR 1961 PH 143; Airports Authority of India v. Hotel Leelaventure, [2016] Indiankanoon nr 159984777.

²¹ The Indian Contract Act, 1872, Act no. 9 of 1872.

²² Por. Gurdarshan Singh, Dalip Singh v. Bishan Singh, Uttam Singh, AIR 1963 PH 49; Loop Telecom & Trading Limited v. Union of India, [2022] Indiankanoon nr 43797532.

²³ Tak chociażby: Boothalinga Agencies v V.T.C. Poriaswami (1969).

²⁴ Satyabrata Ghose v. Mugneeram Bangurn & co, 1954 SCR 310; Naihati Jute Mills Ltd. V. Khyaliram, 1968 AIR 522.

3.2. Prawo indyjskie w okresie pandemii koronawirusa SARS-CoV-2

W indyjskim piśmiennictwie okres pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 określa się mianem swoistego „renesansu” doktryny *frustration of contract*. Niezliczone orzeczenia indyjskich sądów i liczne wypowiedzi przedstawicieli nauki prawa cywilnego sprawiły, iż ponownie odżył dyskurs dotyczący prawidłowej interpretacji przepisów sekcji 56 *Indian Contract Act 1872* (Sahni 2020: 132–134). Dla przejrzystości dalszych rozważań autor w sposób zamierzony pomija takie przyczyny niemożliwości świadczenia, jak chociażby niezawiniona utrata przedmiotu zobowiązania, analizując powyższą regulację tylko i wyłącznie przez pryzmat wystąpienia kryzysu pandemicznego.

Indyjska judykatura stanęła na stanowisku, iż co do zasady, wybuch pandemii skutkujący następczo zerwaniem łańcuchów dostaw, wprowadzeniem ograniczeń w możliwości przemieszczania się ludności, wprowadzeniem tzw. „lockdownów” i innych restrykcji nakierowanych na przeciwdziałanie skutkom pandemii może, *ad casum*, uzasadniać uznanie umowy za nieważną w oparciu o przepisy *Indian Contract Act 1872* interpretowane z uwzględnieniem dorobku orzeczniczego wykształconego na gruncie doktryny *frustration*²⁵.

Jak wskazał indyjski Sąd Najwyższy w sprawie *Satyabrata Ghosh v. Mugneram Bangur*, w pierwszej kolejności należy jednak dokonać analizy postanowień umownych wiążących strony stosunku prawnego, celem ustalenia, czy strony, w oparciu o treść sekcji 32 *Indian Contract Act 1872*, nie zawarły w umowie tzw. klauzuli *Force Majeure* (klauzuli siły wyższej) – skutkującej modyfikacją lub rozwiązaniem umowy na skutek zajścia określonego w postanowieniach umownych, niezależnego od stron stosunku prawnego zdarzenia²⁶. Jeśli klauzula taka nie została przewidziana lub z powodu zbyt wąskiego zdefiniowania pojęcia siły wyższej nie znajdzie ona zastosowania do konkretnego stanu faktycznego, wówczas zastosowanie mogą znaleźć przepisy sekcji 56 indyjskiej ustawy²⁷. Natomiast w sytuacji, gdy klauzula *Force Majeure* została skonstruowana w sposób nad wyraz ogólnikowy,

²⁵ MEP Infrastructure Developers Ltd vs. South Delhi Municipal Corporation and Ors, W.P.(C) 2241/2020; Halliburton Offshore Services Inc. v. Vedanta Ltd. O.M.P (I) (COMM.) No. 88/2020 & I. As. 3696–3697/2020.

²⁶ Odnośnie definicji klauzuli zob. *Dhanrajamal Gobindram v. Shamji Kalidas & Co.*

²⁷ *Energy Watchdog v. CERC* (2017) 14 SCC 80; *Alopi Parshad & Sons Ltd. v. Union of India*, [1960] 2 SCR 793; *Phillips P.R. Core, Inc. v. Tradax Petroleum Ltd.*, 782 F.2d

opierając się na przepisach sekcji 32 *Indian Contract Act 1872* wybuch pandemii wirusa SARS-CoV-2 winno się zakwalifikować jako siłę wyższą, potencjalnie uzasadniającą skorzystanie z zawartej w umowie klauzuli²⁸.

Przechodząc do analizy przepisów sekcji 56 *Indian Contract Act 1872*, wskazać należy, iż co do zasady, w orzecznictwie indyjskich sądów wskazuje się, iż możliwość powołania się na powyższy przepis uzależniona jest od spełnienia następujących przesłanek: (1) źródłem powstania zobowiązania jest umowa, (2) po zawarciu umowy nastąpiła zmiana okoliczności, która ma charakter nadzwyczajny, (3) spełnienie świadczenia pozostaje „niemożliwe”, (4) pomiędzy dwiema wskazanymi wyżej przesłankami zachodzi związek przyczynowy, (5) zmiany okoliczności strony nie przewidywały i w sposób racjonalny przewidzieć nie mogły²⁹.

Indyjskie sądownictwo prezentuje jednomyślne stanowisko, iż wybuch pandemii COVID-19 stanowi, wraz ze wszystkimi swoimi następstwami i konsekwencjami, nadzwyczajną zmianę okoliczności niezależną od stron, która to zmiana może być traktowana jako uzasadniająca zastosowanie doktryny *frustration* przy spełnieniu pozostałych przesłanek³⁰.

O ile nie budzi wątpliwości judykatury okoliczność, iż strony umów zawartych przed grudniem 2019 roku (pierwszy potwierdzony przypadek wirusa SARS-CoV-2 stwierdzony u człowieka) w sposób racjonalny nie mogły przewidywać wybuchu pandemii, tak pewne rozbieżności w orzecznictwie można zauważyć co do momentu w rozwoju pandemii koronawirusa, wraz z nadejściem którego podmioty powinny były jednak przewidywać, iż dalszy wzrost liczby zakażeń spowodować może podjęcie przez władzę wykonawczą nadzwyczajnych kroków celem zapobieżenia

314, 319 (2d Cir. 1985); *Steel Authority of India v. Mercator Lines Limited* MANU/MH/2070/2012.

²⁸ Zob. chociażby: *Kjs Ahluwalia vs State of Odisha* [2020] *Indiankanoon* nr 21124607; *mep sanjose talaja mahuva road v. national highways authority of india*, [2021] *Indiankanoon* nr 78709993, *Mehra Jewel Palace Pvt Ltd vs M/S Miniso Lifestyle Pvt*, [2022] *Indiankanoon* nr 136265589.

²⁹ Por. *Naihati Jute Mills v. Hyaliram Jagannath* [1967] *Indiankanoon* nr 1144263 oraz powołane tam orzecznictwo i piśmiennictwo; zob. też: *Amal Peterson v. The Authorised Officer* [2020] *Indiankanoon* nr 3870706; *Satyabrata Ghose v. Mugneeram Bangurn & co*, 1954 SCR 310.

³⁰ *Tak m.in. Ilanji v. The Special Officer and Assistant Director of Town Panchayats* [2023] *Indiankanoon* 116397062; *Narayan v. Travancore Devaswom* [2022] *Indiankanoon* 96867009.

rozwojowi pandemii. Zgodnie z dominującym w orzecznictwie poglądem, za taki moment uznać należy dzień 11 marca 2020 roku, kiedy to Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła pandemię koronawirusa. Zarówno w orzecznictwie indyjskich sądów powszechnych, jak i pośród przedstawicieli indyjskiej doktryny niekwestionowane jest stanowisko, iż strony umownych stosunków zobowiązaniowych zawartych już po ogłoszeniu pandemii koronawirusa nie będą mogły powoływać się na doktrynę *frustration*, gdyż od tego momentu wszelkie konsekwencje pandemii nie były już niemożliwe do przewidzenia (Pollock, Mulla 2021; Hkandera 2020).

W zakresie interpretacji pojęcia „niemożliwości” wykonania zobowiązania na gruncie przepisów indyjskiej ustawy *Indian Contract Act 1872* aktualne pozostają wszelkie uwagi poczynione wcześniej odnośnie rozwoju doktryny *frustration of contract* w prawie angielskim. Pojęcie to winno być interpretowane szeroko, nie tylko jako fizyczna niemożność uczynienia zadość swemu zobowiązaniu, ale również jako bezcelowość, bezprzedmiotowość świadczenia wobec zmiany stosunków, odpadnięcie „handlowej istoty” stosunku zobowiązaniowego³¹.

W orzecznictwie okresu pandemicznego i postpandemicznego szczególnie uwaga została poświęcona konieczności wykazania związku przyczynowego między nadzwyczajną zmianą okoliczności, a niemożnością wykonania zobowiązania. Przykładowo w sprawie *Standard Retail vs G.S Global Corp.*³² Wysoki Sąd stanu Bombay odmówił udzielenia ochrony stronie powołującej się na doktrynę *frustration*, gdyż branża, w jakiej działała powodowa spółka (handel stałą), nie była objęta obostrzeniami i restrykcjami przeciwpandemicznymi, a strona powodowa nie wykazała, w jaki sposób wybuch pandemii i wprowadzenie określonych restrykcji w innych gałęziach gospodarki miałyby wpłynąć na jej stosunek zobowiązaniowy (Singh, Leo 2020: 2–4).

4. Podsumowanie

W ramach konkluzji wskazać należy, iż zarówno w polskim, jak i w indyjskim systemie prawnym ustawodawcy przewidzieli możliwość wystąpienia nadzwyczaj-

³¹ Tak chociażby Pollock & Mulla, *The Indian Contract Act, 1872*, 16th ed., komentarz do sekcji 56; jak również powoływane wcześniej orzecznictwo indyjskich sądów powszechnych.

³² *Standard Retail vs G.S Global Corp.* [2020], *Indiankanoon* nr 53894809.

nych sytuacji, w których konieczna okazać się może sądowa ingerencja w umowny stosunek zobowiązaniowy. O ile jednak przewidziana w polskim kodeksie cywilnym klauzula *rebus sic stantibus* oraz regulowana przez indyjską ustawę *Indian Contract Act 1872* doktryna *frustration of contract* oparte są na zbliżonym katalogu okoliczności (przesłanek) branych pod uwagę przy ich stosowaniu, tak instytucja prawa indyjskiego nie przewiduje możliwości ingerencji w treść stosunku zobowiązaniowego, lecz pozwala sądowi jedynie stwierdzić nieważność (wygaśnięcie) umowy.

Różnica ta znajduje swoją podstawę w założeniach, na których oparte jest prawo zobowiązań obu państw. Wydaje się, iż regulacja polska jest w tym zakresie regulacją doskonalszą, gdyż daje sądowi orzekającemu w konkretnej sprawie szerszy wachlarz możliwości w ramach finalnie podejmowanego rozstrzygnięcia. Zasada *pacta sunt servanda*, która stanowi podwalinę współczesnych systemów prawa cywilnego, nie stoi na przeszkodzie dopuszczeniu ekstraordynaryjnej ingerencji sądu w stosunki umowne.

Sądowa praktyka czasów pandemicznych oraz postpandemicznych pokazała, że zarówno rozwiązania polskie, jak i rozwiązania indyjskie zdają się sprawdzać w praktyce. Zagadnienia poruszone w niniejszym rozdziale niewątpliwie zasługują jednak na zdecydowanie szerszą i bardziej pogłębioną analizę praktyczną. Wydaje się wszakże, iż ta możliwa będzie dopiero za jakiś czas, gdy więcej orzeczeń związanych z przedmiotową tematyką przejdzie kontrolę instancyjną i uzyska przymiot prawomocności. Mimo wszystko, opierając się na obecnym dorobku judykatury oraz wypowiedziach piśmiennictwa, można wysnuć wniosek, iż instytucje zarówno polskiego, jak i indyjskiego prawa cywilnego okazały się zasadniczo skuteczne w czasach kryzysu pandemicznego.

BIBLIOGRAFIA

Orzecznictwo polskie

- Postanowienie SO w Warszawie z 27.01.2021 r., XXVI GCo 269/20, LEX nr 3150937.
Postanowienie SO w Warszawie z 29.01.2021 r., XVI GC 96/21, LEX nr 3150134.
Wyrok SA w Warszawie z 25.05.2022 r., VII Aga 1100/21, LEX nr 3452783.
Wyrok SN z 18.05.2006 r., IV CSK 8/05, LEX nr 200925.
Wyrok SN z 19.11.2014 r., II CSK 191/14, LEX nr 1628911.

Wyrok SO w Warszawie z 7.12.2021 r., XVI GC 573/21, LEX nr 3307335.

Wyrok SR w Łęczycy z 25.02.2021 r. I C 388/18, LEX nr 3165811.

Wyrok SR w Łodzi z 21.05.2021 r., XIII GC 1439/20, LEX nr 3278505.

Wyrok SR w Poznaniu z 20.01.2021 r. I C 957/20, LEX nr 3175155.

Wyrok SR w Toruniu z 14.09.2021 r., V GC 456/21, LEX nr 3341477.

Orzecznictwo indyjskie

Airports Authority of India v. Hotel Leelaventure, [2016] Indiankanoon nr 159984 777.

Alopi Parshad & Sons Ltd. v. Union of India, [1960] 2 SCR 793.

Amal Peterson v. The Authorised Officer [2020] Indiankanoon nr 3870706.

Boothalinga Agencies v V. T.C. Poriaswami [1969].

Court of Wards Dada Siba Estate v. Raja Dharan Dev Chand, AIR 1961 PH 143.

Davis Contractors v. Fareham Urban District Council [1956] AC 696 HL.

Dhanrajamal Gobindram v. Shamji Kalidas & Co.

Energy Watchdog v. CERC (2017) 14 SCC 80.

Gurdarshan Singh, Dalip Singh v. Bishan Singh, Uttam Singh, AIR 1963 PH 49.

Halliburton Offshore Services Inc. v. Vedanta Ltd. O.M.P (I) (COMM.) No. 88/2020 & I. As. 3696-3697/2020.

Ilanji v. The Special Officer and Assistant Director of Town Panchayats [2023] Indiankanoon 116397062.

Joseph Constantine Steamship Line Ltd. v. Imperial Smelting Corp. Ltd. [1942] AC 154.

Ahluwalia vs State of Odisha [2020] Indiankanoon nr 21124607.

Krell v. Henry [1903] 2 KB 740.

Loop Telecom & Trading Limited v. Union of India, [2022] Indiankanoon nr 43797532.

Mehra Jewel Palace Pvt Ltd vs M/S Miniso Lifestyle Pvt, [2022] Indiankanoon nr 13626558.

MEP Infrastructure Developers Ltd vs. South Delhi Municipal Corporation and Ors, W.P.(C) 2241/2020.

MEP Sanjose Talaja Mahuva Road v. national highways authority of India, [2021] Indiankanoon nr 78709993.

Naihati Jute Mills Ltd. V. Khyaliram, 1968 AIR 522.

Narayan v. Travancore Devaswom [2022] Indiankanoon 96867009.

Palmco Shipping Inc. v. Continental Ore Corporation; the Captain George K. [1970] 2 Lloyd's Rep 21.

Paradine v. Jane [1647] EWHC KB J5.

Phillips P.R. Core, Inc. v. Tradax Petroleum Ltd., 782 F.2d 314, 319 (2d Cir. 1985).

Satyabrata Ghosh v. Mugneeram Bangur [1954] SCR 310.

Standard Retail vs G.S Global Corp. [2020], Indiankanoon nr 53894809.

Steel Authority of India v. Mercator Lines Limited MANU/MH/2070/2012.
Tarabocchia v. Hickie [1856], 1 H.&N. 183; 29 L.J.
Tatem Ltd. v. Gamboa [1939] 1 KB 132.
Taylor v Caldwell [1863] 3 B&S 826.
Templin Steamship Co. v. Anglo-Mexican Petroleum Products Co. [1916] 2 AC 397.
The Eugenia, Ocean Tramp Tankers Corporation v. V/O Sovfracht [1964] 2 QB 226.
Walton Harvet Ltd. v. Walker & Homfrays Ltd. [1931, CA], 1 Ch 274.

Literatura polskojęzyczna

- Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A. (red.), 2023, *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el.
- Bandoch J., Drewek M., 2022, *Prawo w czasie pandemii COVID-19: analiza wybranych kwestii społeczno-prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 1.
- Baran K., Burek W., Gibek M., 2020, *Wpływ Covid-19 na społeczeństwo i prawo. Wybrane aspekty polskich i europejskich regulacji prawnych*, „Roczniki Administracji Publicznej”, nr 6.
- Bieluk J., 2020, *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus)*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Brzozowski A., 1992, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w prawie polskim (na tle prawa niektórych państw obcych)*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji.
- Czub K., 2023, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, LEX/el., art. 357(1).
- Gudowski J., 2018, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. II, LEX/el.
- Matysiak W., Kurosz K., 2020, *Klauzula rebus sic stantibus w czasie pandemii*, „Przegląd Prawa Handlowego”, nr 6.
- Pajor T., 1982, *Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania*, Warszawa: PWN.
- Strugała R., 2010, *Ingerencja sądu w stosunek zobowiązaniowy na podstawie art. 357¹ KC*, „Państwo i Prawo”, nr 8.
- Strugała R., 2013, *Standardowe klauzule umowne adaptacyjne, salwatoryjne, merger, interpretacyjne oraz pactum de forma*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Strugała R., 2021, *Realizacja uprawnienia do żądania ukształtowania zobowiązania umownego na podstawie klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra”, 4.
- Wałachowska M., 2011, *Doktryna frustration of contract w prawie angielskim*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 9.
- Wiśniewski T., 2018, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, wyd. II, red. J. Gudowski, Warszawa, art. 357(1).

- Zieliński J., 2022a, *Śmierć współnika indyjskiej spółki Partnership – będącego osobą fizyczną, a rozrządzenia spadkowe zapobiegające rozwiązaniu spółki ex lege*, Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Zieliński J., 2022b, *Wyznanie, a prawo właściwe jednostek – na przykładzie indyjskiego prawa spadkowego*, [w:] red. Derman J., Kondratowicz A., Pawełko T., *Rozrządzenia spadkowe*, Łódź: Wydawnictwo ArcheGraph.

Literatura anglojęzyczna

- Abacus Legal Group, 2020, *Indian Law on Frustration of Contracts and Force Majeure in the wake of COVID-19 Pandemic*.
- Archana K., 2021, *Implications of Covid-19 Pandemic on Contractual Obligations in India*, “CMR University Journal for Contemporary Legal Affairs”, Vol. 3.
- Gotanda J.Y., 2003, *Renegotiations and Adaptation Clauses in Investment Contracts. Revisited*, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 36.
- Jain M.P., 1972, *The Law of Contract Before its codification*, “*Journal of Indian Law Institute – special issue*”.
- Jennejohn M., Nyarko J., Talley E., 2020, *COVID-19 as a Force Majeure in Corporate Transactions*, Columbia Law School.
- Khanderia S., 2020, *Transnational Contracts and Their Performance During the COVID-10 Crisis: Reflections from India*, “*BRICS Law Journal*”, Vol. 7(3).
- Lissitzyn O.J., 1967, *Treaties and Changed Circumstances (Rebus Sic Stantibus)*, “*The American Journal of International Law*”, Vol. 61(4).
- Patra A.C., 1962, *Historical Background of the Indian Contract Act, 1872*, *Journal of the Indian Law Institute*, Vol. 4(3), JSTOR nr 43949727.
- Pistor K., 2020., *Law in the Time of COVID-19*, Faculty Books 240, Columbia Law School.
- Pollock F., Mulla F., 2021, *The Indian Contract Act, 1872 – Commentary*, 16th ed.
- Sahni A., 2020, *Coronavirus Pandemic (COVID-19): Invoking Force Majeure and Doctrine of Frustration: An Analysis from an Indian Law Perspective*, “*International Journal of Legal Information*”, Vol. 48(3).
- Singh R., Leo U., 2020, *COVID-19 and Contractual Disputes in India*, “*SSRN*” nr 3720741.
- Singh Shekhawat M.P., Singh Shekhawat M., 2021, *The Doctrine of Rebus Sic Stantibus*, “*Indian Journal of Integrated Research in Law*”, Vol. 2(3).
- Zieliński J., 2021, *Language as an interstate migration barrier – the interesting case of India*, *Eastern European Journal of Transnational Relations*, 1.